

**FAVQULODDA VAZIYATLARNI BARTARAF ETISHDA
FVDTNING ROLI VA AHAMIYATI**

(Fuqaro muhofazasi instituti katta o'qituvchisi
Abduraxmanov Sobirjon Shukurovich)

**РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И
ЛИКВИДАЦИИ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ (ГСЧС)**

(Собиржон Шукурович Абдурахманов,
старший преподаватель Института гражданской защиты)

**THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE STATE SYSTEM FOR
EMERGENCY PREVENTION AND RESPONSE (GSCHS)**

(Sobirzhon Shukurovich Abdurakhmanov,
Senior Lecturer, Institute of Civil Protection)

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimining (FVDT) favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishdagi roli tizimli va riskka asoslangan yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda normativ-huquqiy tahlil, tizimli-funksional tahlil, qiyosiy institutsional yondashuv va ssenariyli risk baholash usullaridan foydalanilgan. FVDTning hududiy, funksional va axborot-boshqaruv quyi tizimlari, respublika, mahalliy va obyekt darajalari hamda kundalik faoliyat, yuqori tayyorgarlik va favqulodda vaziyat rejimlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ochib berilgan. Tizimning samaradorligi faqat qutqaruv ishlarining tezligi bilan emas, balki xavfni oldindan aniqlash, aholini o'z vaqtida ogohlantirish, idoralararo muvofiqlashuv, resurslarni safarbar etish, muhim infratuzilma uzluksizligi va tiklanish muddati bilan baholanishi asoslangan. Natijada FVDT favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishning yagona institutsional platformasi bo'lib, uning ahamiyati axborot, qaror, kuch va vositalarni bir maqsadga yo'naltirish orqali inson talafoti hamda ijtimoiy-iqtisodiy zararni kamaytirishda namoyon bo'lishi ko'rsatilgan.

kalit so'zlar: favqulodda vaziyat, FVDT, riskni boshqarish, barqarorlik, monitoring, erta ogohlantirish, idoralararo muvofiqlashuv, qutqaruv ishlari, tiklanish.

Abstract: The article analyzes the role of the Republic of Uzbekistan's State System for the Prevention of and Response to Emergency Situations (FVDT) in emergency response, employing systemic and risk-based approaches. The study utilizes methods such as regulatory-legal analysis, systems-functional analysis, a comparative institutional approach, and scenario-based risk assessment. It elucidates the interrelationships between the FVDT's territorial, functional, and information-management subsystems; its operational levels (national, local, and facility-specific); and its various operational modes (routine activity, heightened readiness, and emergency response). The study posits that the system's effectiveness should be evaluated not merely by the speed of rescue operations, but also by factors such as proactive risk identification, timely public warning, inter-agency coordination, resource mobilization, the continuity of critical infrastructure, and recovery timeframes. Ultimately, the article demonstrates that the FVDT serves as a unified institutional platform for emergency response, highlighting its significance in minimizing human casualties and socio-economic losses by aligning information, decision-making processes, and operational resources toward a common objective.

Keywords: emergency, State System for Prevention and Response to Emergencies (FVDT), risk management, resilience, monitoring, early warning, interagency coordination, rescue operations, recovery.

Kirish. Tabiiy va texnogen xususiyatli xavflar zamonaviy jamiyatning demografik, iqtisodiy va infratuzilmaviy rivojlanishi bilan o'zaro ta'sirga kirishib, favqulodda vaziyatlarning murakkab va ko'p tarmoqli tus olishiga sabab bo'lmoqda. Zilzila, sel, suv toshqini, ko'chki, kuchli shamol, yirik

yong'in, sanoat avariya, transport halokati yoki biologik tahdidning o'zi hali falokat degani emas; uning oqibati aholi va aktivlarning xavf zonasida joylashganligi, ularning zaifligi hamda davlat va jamiyatning javob berish salohiyatiga bog'liq. Shu sababli favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish masalasini alohida qutqaruv bo'linmasining vazifasi sifatida emas, balki ko'p subyektli boshqaruv tizimi sifatida ko'rish ilmiy va amaliy jihatdan to'g'ridir.

O'zbekistonda bunday integratsiyalashgan mexanizm FVDT orqali amalga oshiriladi. 2022 yil 17 avgustdagi O'RQ-790-son Qonunga ko'ra, favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish FVDT tomonidan ta'minlanadi; tizim vakolat yoki majburiyatga ega vazirliklar, idoralar, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, hokimliklar va tashkilotlarning boshqaruv organlari, kuchlari va vositalarini birlashtiradi [1].

Demak, FVDTni Favqulodda vaziyatlar vazirligi bilan tenglashtirish to'liq emas: FVV tizimni boshqaradi va muvofiqlashtiradi, ammo uning natijasi sog'liqni saqlash, ichki ishlar, transport, energetika, kommunal xizmatlar, gidrometeorologiya, mahalliy hokimliklar, obyektlar va jamoat tuzilmalarining uyg'un harakatiga bog'liq. Mavzuning dolzarbligi rasmiy statistika bilan ham tasdiqlanadi.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasining 2024 yil 2 iyuldagi 4531-IV-son qarorida keltirilishicha, respublikada tabiiy ofatlarning o'rtacha soni 2001-2010 yillarda 115 tani, 2011-2022 yillarda 126 tani tashkil etgan. Qayd etilgan tabiiy ofatlar tarkibida zilzilalar 46 foiz, sellar 27 foiz, yer ko'chkilari 13,5 foiz, kuchli shamollar 8,7 foiz, suv toshqinlari 2,4 foiz, tabiiy yong'inlar 1,6 foiz va qor ko'chkilari 0,8 foizni tashkil etgan [5]. Bu ko'rsatkichlar ko'p xavfli yondashuv, hududiy differentsiatsiya va iqlim o'zgarishiga moslashuv choralarini FVDT faoliyatining ajralmas qismiga aylantiradi.

Tadqiqot maqsadi va metodologiyasi. Tadqiqotning maqsadi - favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish jarayonida FVDTning institutsional, axborot, tezkor va ijtimoiy funksiyalarini ilmiy jihatdan asoslash hamda tizim samaradorligini baholash uchun amaliy mezonlarni taklif etish. Tadqiqot obyekti FVDTning favqulodda vaziyatlar siklidagi faoliyati, predmeti esa uning boshqaruv mexanizmlari, quyi tizimlari va natijadorlik ko'rsatkichlaridir.

Metodologik asos sifatida: birinchidan, amaldagi qonunchilik va davlat siyosatini o'rganuvchi normativ-huquqiy tahlil;

ikkinchidan, FVDTni kirish axboroti, qaror qabul qilish, ijro va qayta aloqa bloklaridan iborat ochiq ijtimoiy-texnik tizim sifatida ko'ruvchi tizimli tahlil;

uchinchidan, xavf, ta'sirlanish, zaiflik va salohiyat o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalovchi riskka asoslangan yondashuv;

to'rtinchidan, milliy mexanizmlarni Senday hadli dasturi va BMTning erta ogohlantirish tamoyillari bilan qiyoslash usuli qo'llanildi [6-9]. Maqolaning ilmiy yangiligi FVDT samaradorligini faqat bartaraf etilgan hodisalar soni bilan emas, balki «xavfni kamaytirish - tayyorgarlik - tezkor javob - barqaror

tiklanish» zanjiri hamda vaqt, qamrov, resurs va barqarorlik indikatorlari orqali baholash konsepsiyasi taklif etilganidadir.

FVDТning huquqiy va tashkiliy asoslari. FVDТning huquqiy poydevorini aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risidagi Qonun va Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 29 apreldagi 171-son qarori bilan tasdiqlangan Nizom tashkil etadi [1; 2].

Nizom FVDТning asosiy maqsadini tinchlik va alohida davrda favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish tadbirlarini vakolatli subyektlar tomonidan samarali tashkil etish va amalga oshirishni ta'minlash deb belgilaydi. Tizimning asosiy vazifalari davlat siyosatini amalga oshirish, xavflarni prognozlash va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarni baholash, maqsadli va ilmiy-texnik dasturlarni bajarish, boshqaruv organlari hamda kuch-vositalarning doimiy tayyorligini ta'minlash, axborotni yig'ish va almashish, aholi va mutaxassislarni tayyorlash, moddiy-moliyaviy zaxiralar yaratish, davlat ekspertizasi va nazoratini o'tkazish, shuningdek favqulodda vaziyatlarni bevosita bartaraf etishni qamrab oladi [2].

Bu vazifalar profilaktika va reaksiya o'rtasida uzluksizlik mavjudligini ko'rsatadi. Tashkiliy jihatdan FVDТ hududiy, funksional va axborot-boshqaruv quyi tizimlaridan iborat. Hududiy quyi tizimlar ma'muriy hududning geofizik, tabiiy-iqlim sharoiti va xavfli obyektlarini hisobga olgan holda ishlaydi. Funksional quyi tizimlar esa vazirlik va idoralarning sohaviy vakolatlarini, jumladan tibbiy yordam, jamoat tartibi, transport, energetika, aloqa, sanitariya-epidemiologiya, muhandislik va kommunal ta'minot vazifalarini bir tizimga bog'laydi. Axborot-boshqaruv quyi tizimi monitoring ma'lumotlarini qarorga, qarorni esa muvofiqlashtirilgan harakatga aylantiradi.

FVDТ respublika, mahalliy va obyekt darajalarida faoliyat ko'rsatadi. Respublika darajasida strategik muvofiqlashuv va yirik resurslarni safarbar qilish, mahalliy darajada hududiy xavflarga mos choralarni amalga oshirish, obyekt darajasida esa hodisaning dastlabki daqiqalarida lokalizatsiya, xodimlarni himoya qilish va birlamchi xabar berish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Qonunchilikda kundalik faoliyat, yuqori tayyorgarlik va favqulodda vaziyat rejimlarining belgilanishi boshqaruv intensivligini xavf darajasiga mutanosib oshirish imkonini beradi [1; 2].

Riskni boshqarish nuqtayi nazaridan FVDТning o'rni. BMTning Ofatlar xavfini kamaytirish bo'yicha boshqarmasi ta'rifiga ko'ra, ofat riski xavfli hodisa, ta'sirlanish, zaiflik va salohiyat funksiyasidir [7]. Shu ma'noda FVDТning strategik vazifasi barcha xavflarni to'liq yo'qotish emas, balki boshqariladigan omillar orqali kutilgan zararni qabul qilinadigan darajaga tushirishdir.

Soddalashtirilgan tahliliy ko'rinishda risk quyidagicha ifodalanishi mumkin: $R \approx (H \times E \times V) / C$

Bu yerda R - integral risk; H - xavfli hodisaning ehtimoli va intensivligi; E - ta'sir zonasidagi aholi va aktivlar; V - ularning zaifligi; C - oldini olish,

javob berish va tiklanish salohiyati. Mazkur formula normativ hisoblash usuli emas, balki boshqaruv mantig'ini tushuntiruvchi konseptual modeldir.

FVDT xavf manbasini monitoring va muhandislik choralari bilan nazorat qilishi, ta'sirlanishni xavfli zonalarni rejalashtirish va evakuatsiya orqali kamaytirishi, zaiflikni seysmik mustahkamlik, aholi tayyorgarligi va ijtimoiy himoya orqali pasaytirishi, salohiyatni esa kuch-vositalar, zaxiralar, aloqa va idoralararo hamkorlik orqali oshirishi mumkin.

Senariyli tahlilda kutilgan zarar har bir ehtimoliy senariyning ehtimoli va oqibati orqali baholanadi: $E(L) = \sum p_i \times L_i$

Bu yerda $E(L)$ - kutilgan zarar; p_i - i-senariy ehtimoli; L_i - shu ssenariydagi inson, iqtisodiy yoki ekologik yo'qotish.

FVDT rejalari eng ehtimolli va eng og'ir oqibatli ssenariylarni birgalikda qamrab olishi kerak. Ushbu yondashuv resurslarni teng taqsimlashdan ko'ra riskka mutanosib taqsimlashni talab qiladi.

Masalan, seysmik xavfi yuqori hududda qutqaruv kuchlarining joylashuvi, shifoxonalarning funksional barqarorligi va binolarning seysmik holati ustuvor bo'lsa, tog'oldi hududlarida sel va ko'chki monitoringi, yo'llarni tez yopish, aholini oldindan ko'chirish va zaxira yo'nalishlarini tayyorlash asosiy vazifaga aylanadi.

Favqulodda vaziyatlar siklida FVDTning funksional roli. Xalqaro amaliyotda ofatlarni boshqarish profilaktika, tayyorgarlik, javob va tiklanishdan iborat uzluksiz sikl sifatida qaraladi. Senday hadli dasturi riskni tushunish, risk boshqaruvini mustahkamlash, barqarorlikka investitsiya kiritish va samarali javob hamda «avvalgidan yaxshiroq tiklash» uchun tayyorgarlikni to'rt ustuvor yo'nalish sifatida belgilaydi [6]. O'zbekiston FVDTsining vazifalari mazkur sikl bilan mazmunan uyg'un.

1-jadval. Favqulodda vaziyatlar siklida FVDTning roli va baholash mezonlari.

Bosqich	FVDTning asosiy roli	Natijadorlik mezonlari
Oldini olish	Xavf manbalarini aniqlash; hudud va obyektlarni risk bo'yicha xaritalash; muhandislik himoyasi, nazorat va profilaktika; xavfli zonalarda ta'sirlanish va zaiflikni kamaytirish.	Risk va zaiflikning pasayishi; oldi olingan hodisalar; himoyalangan aholi va obyektlar ulushi.
Tayyorgarlik	Harakat rejalari; kuch va vositalar shayligi; zaxiralar; o'quv-mashqlar; aholini tayyorlash; ogohlantirish va evakuatsiya mexanizmlarini sinash.	Shaylik koeffitsiyenti; ogohlantirish qamrovi; mashq natijalari; zaxira yetarliligi.

Bosqich	FVDТning asosiy roli	Natijadorlik mezonlari
Javob va bartaraf etish	Yagona tezkor boshqaruv; razvedka va vaziyatni baholash; qutqaruv, tibbiy yordam, evakuatsiya, jamoat tartibi, logistika va muhim xizmatlar uzluksizligini ta'minlash.	Aniqlash va javob vaqti; qutqarilganlar ulushi; qamrov; infratuzilma to'xtashi; ikkilamchi zarar.
Tiklanish	Birinchi navbatdagi infratuzilmani tiklash; vaqtincha joylashtirish va ijtimoiy yordam; zararni baholash; xavfni takror ishlab chiqarmasdan barqaror qayta qurish.	Tiklanish muddati; asosiy xizmatlar ishga tushishi; kompensatsiya qamrovi; qoldiq riskning kamayishi.

Манба: муаллиф таҳлили; [2], [6], [8] ва [9] манбалари асосида тузилган.

Tezkor boshqaruv va qutqaruv ishlarini muvofiqlashtirish. Favqulodda vaziyat sodir bo'lgan paytda FVDТning birinchi ahamiyati - tarmoqlar o'rtasida yagona operatsion manzarani shakllantirishdir. Dastlabki ma'lumotlar ko'pincha to'liq bo'lmaydi; shuning uchun razvedka, dispatcherlik xabarlar, datchiklar, gidrometeorologik va seysmologik kuzatuvlar, tibbiy ma'lumotlar hamda mahalliy xabarlar bir markazda tekshirilishi va ustuvor vazifalarga aylantirilishi lozim. Vaziyatni noto'g'ri baholash ortiqcha resurs yuborilishiga yoki aksincha, hayot uchun muhim vaqt yo'qotilishiga olib keladi.

FVDТ yagona boshqaruv orqali qutqaruv, yong'in o'chirish, tez tibbiy yordam, muhandislik razvedkasi, jamoat tartibini saqlash, transport, energiya va kommunal ta'minot xizmatlarining harakatlarini sinxronlashtiradi. Nizomga ko'ra, FVVga to'g'ridan to'g'ri bo'ysunuvchi qutqaruv tuzilmalari kamida 72 soat avtonom ishlashga mo'ljallangan doimiy shay bo'linmalarni o'z ichiga oladi; yirik holatlarda esa boshqa vazirlik va tashkilotlarning ixtisoslashgan kuchlari tezkor bo'ysunuvga jalb etiladi [2]. Bu normaning ilmiy mazmuni - hal qiluvchi dastlabki davrda logistika uzilishlariga chidamli operatsion salohiyat yaratishdir.

Evakuatsiya, aholini muhofaza qilish va hayot ta'minoti. Evakuatsiya faqat aholini xavfli hududdan chiqarish emas. U transport oqimini rejalashtirish, qabul punktlari, vaqtincha turar joy, oziq-ovqat va suv, tibbiy-sanitariya yordami, jamoat xavfsizligi, axborot va keyingi qaytish jarayonini qamrab oladi.

FVDTning hududiy bo'g'inlari mahalliy aholi tarkibi, yo'l tarmog'i, nogironligi bo'lgan shaxslar, keksalar, bolalar, surunkali kasalligi bo'lganlar va boshqa yuqori zaif guruhlar ehtiyojlarini oldindan hisobga olgandagina evakuatsiya insonga yo'naltirilgan bo'ladi. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining favqulodda holatlar va ofatlar riskini boshqarish konsepsiyasi profilaktika, tayyorgarlik, javob va tiklanishni bir butun jarayon sifatida ko'radi hamda bir sektor yoki bir idoraning o'zi yetarli emasligini ta'kidlaydi [9].

FVDTning amaliyotdagi ahamiyati ham shu yerda: qutqarilgan shaxsni xavf zonasidan olib chiqish bilan vazifa tugamaydi; uning tibbiy, psixologik va ijtimoiy ehtiyojlari, oila a'zolari bilan aloqasi va xavfsiz yashash sharoiti ham ta'minlanishi kerak.

Axborot-boshqaruv va erta ogohlantirish mexanizmi. FVDTda axborot yordamchi resurs emas, boshqaruvning asosiy aktividir. Nizom axborot-boshqaruv tuzilmasiga FVVning Favqulodda vaziyatlarda harakat qilish va boshqarish milliy markazi, hududiy va funksional quyi tizimlarning axborot-tahlil markazlari, kuzatuv organlarining axborot markazlari, statsionar va harakatdagi boshqaruv punktlari, navbatchilik-dispatcherlik xizmatlari hamda avtomatlashtirilgan aloqa vositalarini kiritadi [2]. Ular ma'lumotni yig'ish, tahlil qilish, saqlash, rahbarlar va aholini xabardor qilish hamda kuchlar o'rtasida axborot almashinuvini ta'minlaydi.

Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 11 avgustdagi 361-son qarori avtomatlashtirilgan xabar berish tizimining respublika, mahalliy, lokal va obyekt darajalarini belgilaydi. Uning maqsadi aholi va FVDTni favqulodda vaziyat xavfi yoki sodir bo'lganligi haqida ishonchli va tezkor ma'lumot bilan ta'minlashdir [3]. Bu mexanizm «datchikdan fuqaroning harakatigacha» bo'lgan to'liq zanjirni qamrab olgandagina samarali bo'ladi.

BMT yondashuvida insonga yo'naltirilgan erta ogohlantirish tizimi to'rt o'zaro bog'liq elementdan iborat: risk haqida bilim; xavfni aniqlash, monitoring va prognozlash; rasmiy, aniq va harakatga undovchi xabarni tarqatish; qabul qilingan ogohlantirishga javob berish tayyorgarligi [8]. Bir elementdagi uzilish butun zanjirni ishdan chiqarishi mumkin. Masalan, aniq prognoz bor, ammo xabar kechiksa; xabar yetkazildi, ammo aholi qanday harakat qilishni bilmasa; yoki aholi tayyor, ammo evakuatsiya yo'li yopiq bo'lsa, texnologik tizim kutilgan natijani bermaydi.

Tezkorlikni ilmiy baholash uchun umumiy reaksiya vaqti quyidagi tarkibiy qismlarga ajratilishi mumkin:

$$T_r = T_a + T_q + T_o + T_s + T_y$$

Bu yerda T_a - hodisani aniqlash; T_q - qaror qabul qilish; T_o - ogohlantirish; T_s - kuchlarni safarbar qilish; T_y - hodisa joyiga yetib borish

vaqti. Har bir bo'g'in bo'yicha vaqt me'yorlari va fakt ko'rsatkichi hisoblansa, kechikish manbasi aniq ko'rinadi.

Axborot sifatini esa to'rt mezon bo'yicha nazorat qilish maqsadga muvofiq: ishonchlilik, to'liqlik, dolzarblik va amaliy tushunarliklik.

Ogohlantirish xabari xavfning turi, ta'sir hududi, kutilgan vaqt, ehtimoliy oqibat va fuqaro bajarishi kerak bo'lgan aniq harakatni o'z ichiga olishi lozim. Bir nechta kanal - sirena, SMS, televideniye va radio, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar, mahalla va obyekt aloqasi - bir-birini takrorlab turishi tizim barqarorligini oshiradi.

Amaliy ahamiyati. Birinchidan, FVDT institutsional parchalanishni kamaytiradi. Yirik favqulodda vaziyatda har bir idora o'z vakolati doirasida ishlasa-da, yagona maqsad, ustuvorlik va axborot formati bo'lmasa, harakatlar takrorlanishi yoki muhim vazifalar e'tibordan chetda qolishi mumkin. FVDT umumiy reja, boshqaruv punktlari, hamkorlik yo'riqnomalari va tezkor bo'ysunuv mexanizmlari orqali bu muammoni hal etadi.

Ikkinchidan, tizim resurslarni masshtablash imkonini beradi. Lokal hodisa obyekt kuchi bilan bartaraf etilishi mumkin; resurs yetishmasa, mahalliy, keyin respublika darajasi jalb etiladi. Bu subsidiarlik tamoyiliga mos: qaror va harakat imkon qadar hodisaga yaqin darajada boshlanadi, ammo zarurat tug'ilganda yuqori darajaning salohiyati tez qo'shiladi. Moliyaviy va moddiy zaxiralarning respublika, idora, mahalliy va obyekt manbalari bo'yicha shakllantirilishi ham barqaror logistikani ta'minlaydi [2].

Uchinchidan, FVDT muhim infratuzilmaning uzluksizligini muhofaza qiladi. Elektr energiyasi, suv, aloqa, transport va tibbiy xizmatlardagi uzilishlar birlamchi hodisadan kattaroq ikkilamchi zarar keltirishi mumkin. Shu sababli FVDTning vazifasi faqat hodisa zonasidagi qutqaruv emas, balki kaskadli xavflarni cheklash, rezerv quvvatlarni ishga tushirish, muqobil logistika va aloqa kanallarini ta'minlashdan ham iborat.

To'rtinchidan, FVDT jamoat barqarorligini kuchaytiradi. Mahalla tuzilmalari, Qizil Yarim oy ko'ngillilari va boshqa jamoat ishtirokchilarining huquqiy mexanizmga kiritilishi aholini passiv yordam oluvchidan tayyor va mas'ul ishtirokchiga aylantiradi [2]. Lekin ko'ngillilarni jalb etish xavfsizlik, o'qitish, hisobga olish, vazifalarni ajratish va professional rahbarlik talablariga asoslanishi shart.

Samaradorlikni baholash va rivojlantirish yo'nalishlari. FVDT samaradorligini baholashda faqat amalga oshirilgan tadbirlar soni kabi kirish ko'rsatkichlariga tayanish yetarli emas. Natija va ta'sir indikatorlari ham o'lchanishi lozim.

Tezkor indikatorlarga hodisani aniqlash, qaror, ogohlantirish, safarbarlik va yetib borish vaqtlari; qamrov indikatorlariga xabarni olgan aholi ulushi, evakuatsiya va tibbiy yordam qamrovi; resurs indikatorlariga shaxsiy tarkib, texnika, zaxira va aloqaning shayligi; oqibat indikatorlariga o'lim va jarohatlar, to'g'ridan to'g'ri iqtisodiy zarar, muhim xizmatlar to'xtashi va tiklanish muddati kirishi mumkin.

Har bir jiddiy hodisadan keyin «harakatdan keyingi tahlil» o'tkazilishi zarur. Unda rejada nazarda tutilgan va amalda bajarilgan ishlar solishtiriladi, qarorlar xronologiyasi tiklanadi, aloqa va resurs uzilishlari aniqlanadi, yaxshi amaliyot hamda xatolar himoyalangan ma'lumotlar bazasiga kiritiladi.

Qayta aloqa bo'lmasa, tizim bir xil xatoni takrorlaydi; qayta aloqa mavjud bo'lsa, har bir hodisa keyingi tayyorgarlik sifatiga investitsiyaga aylanadi. 2025 yil 20 oktyabrdagi PF-185-son Farmon FVDT va umuman aholi hamda hududlarni muhofaza qilish sohasini ilmiy-texnik va raqamli rivojlantirish uchun yangi yo'nalishlarni belgiladi.

Unda mahalla darajasida barvaqt profilaktika, energetika va ishlab chiqarish obyektlarida riskni boshqarishning yangi standartlari, idoralarning axborot tizimlarini yagona texnologik platformaga birlashtirish, sun'iy intellekt, robototexnika va uchuvchisiz vositalarni joriy etish ustuvor vazifalar sifatida ko'rsatilgan. Shuningdek, 2028 yil yakuniga qadar sohadagi idoralararo axborot tizimlarini integratsiya qilish hisobiga raqamlashtirish ko'rsatkichini 80 foizga yetkazish maqsadi belgilangan [4].

Raqamlashtirish samara berishi uchun ma'lumotlar formati, geografik identifikatorlar, hodisa tasnifi va idoralararo almashinuv protokollari yagona bo'lishi kerak. Sun'iy intellekt prognoz yoki resurs taqsimotiga yordam berishi mumkin, ammo ma'lumot sifati, algoritmnining tushunarligi, kiberxavfsizlik va inson nazorati ta'minlanmasa, yangi texnologik zaiflik paydo bo'ladi.

Shuning uchun «raqamli egizak», geoaxborot tizimi, dron monitoringi yoki prognoz modeli har bir hududda sinov ssenariylari, aniqlik ko'rsatkichlari va rezerv qo'lboshqaruv tartibi bilan joriy etilishi maqsadga muvofiq. Kelgusida FVDTni takomillashtirishning ustuvor ilmiy-amaliy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: ko'p xavfli va kaskadli ssenariylarni modellashtirish; mahalla va obyekt kesimida dinamik risk xaritalarini yuritish; aholining zaif guruhlari uchun inklyuziv ogohlantirish va evakuatsiya standartlarini kuchaytirish; qutqaruv kuchlarini joylashtirishni yo'l vaqti va xavf zichligi asosida optimallashtirish; o'quv-mashqlarni natija indikatorlari bo'yicha baholash; infratuzilma o'zaro bog'liqligini stress-testdan o'tkazish; hodisadan keyingi zarar va tiklanish ma'lumotlarini yagona bazaga to'plash.

Xulosa. FVDT favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishda davlat va jamiyat resurslarini yagona maqsadga birlashtiruvchi asosiy institutsional mexanizmdir. Uning roli hodisa haqida ma'lumotni qabul qilishdan boshlanib, vaziyatni baholash, aholini ogohlantirish, rejimni o'zgartirish, kuch va vositalarni safarbar etish, qutqaruv va tibbiy yordam, evakuatsiya, jamoat tartibi, muhim infratuzilma uzluksizligi hamda tiklanishni tashkil etishgacha davom etadi. Ilmiy nuqtayi nazardan FVDT ochiq, ko'p darajali va adaptiv ijtimoiy-texnik tizim hisoblanadi. Uning natijadorligi xavfning o'ziga emas, balki ta'sirlanish va zaiflikni kamaytirish, salohiyatni oshirish hamda qaror qabul qilish vaqtini qisqartirish qobiliyatiga bog'liq. Shuning uchun samaradorlikni baholashda javob vaqti, ogohlantirish qamrovi, kuchlarning shayligi, infratuzilma uzluksizligi, inson va iqtisodiy yo'qotishlar hamda tiklanish muddati birgalikda

hisobga olinishi lozim. FVDТning ahamiyati, eng avvalo, «bir hodisa - bir muvofiqlashtirilgan boshqaruv tizimi» tamoyilini ta'minlashda namoyon bo'ladi. Tizim raqamli integratsiya, riskka asoslangan rejalashtirish, mahalla va obyekt darajasidagi profilaktika, inklyuziv ogohlantirish, muntazam mashq va hodisadan keyingi tahlil bilan mustahkamlansa, u nafaqat favqulodda vaziyat oqibatlarini bartaraf etadi, balki ularning ofatga aylanish ehtimolini ham pasaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2022 yil 17 avgustdagi O'RQ-790-son «Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonuni.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 29 apreldagi 171-son «O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimi faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 11 avgustdagi 361-son «Favqulodda vaziyat ro'y berish xavfi yoki favqulodda vaziyat ro'y berganligi haqida xabar berishning avtomatlashtirilgan tizimini rivojlantirish hamda undan samarali foydalanishni tashkil etish to'g'risida»gi qarori.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 20 oktyabrdagi PF-185-son «Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan ishonchli muhofaza qilish sohasini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida»gi Farmoni.

5. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining 2024 yil 2 iyuldagi 4531-IV-son qarori. 6. United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030. Geneva: UNDRR, 2015. Accessed 06.08.2026. UNDRR манбаси.

7. United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Terminology: Disaster risk. 2017. Accessed 06.08.2026. UNDRR манбаси

8. United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Terminology: Early warning system. 2017. Accessed 06.08.2026. UNDRR манбаси

9. World Health Organization. Health Emergency and Disaster Risk Management Framework. Geneva: WHO, 2019. Accessed 06.08.2026. WHO манбаси